

SZEMLE

BATSÁNYI JÁNOS ÖSSZES MŰVEI I. (VERSEK.)

Akadémiai Kiadó. Bp. 1953. Sajtó alá rendezte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor.

Oly költő, kit roppant kevés, nyolc-tíz vers emelne valamely nemzet klasszikusai közé, ritka a világirodalomban is. Ilyen magyar költő Batsányi. Nehezen irt — más hányatott életű költőnk kötetnyi remeket hagyott hátra — ő alig egy tucat versével lett halhatatlanná. Egész magyar nyelvű eredeti költészete — 59 kompozíció, köztük apró, jelentéktelen darabok — kivételes nagyráhivatottságát mutatja; s e feltűnően kevés versével is nagyvá lett, annak ellenére, hogy az ellenséges üldözés, a cenzúrával számítás gondja valóságos öncenzúrát nevelt fel elméjében: valami belső tilalmat, hogy ne is emlékezzék többé (később) arra, ami szép és jó valamikor megfogant fantáziájában. Keresztury Dezső és Tarnai Andor nagyszerű munkája az önmaga poétamúltjába mélyedő költőt állítja elénk, valami »eltűnt idő nyomában«, mikor is maga Batsányi elé úgy merednek a feledett versek kisebb-nagyobb elemei, mint megfajtásra csábító talányok s egyben — elriasztó tilalmak. Az öncenzúrától is fojtogatott elme állandóan azzal viaskodik a papírszeleteken, hogy egybekapcsolja a szétszórtakat, a töredékeket, műegésszé építse a bizonytalan jeleket — s múltba mélyülése idejének, feltáró és rendező munkájának intenzitását ugyanakkor ne nagyon zavartassa a jelenhez igazítás, »megszelidítés« szándékával. Képtelen vállalkozás! Egy időben vállalkozni valami elfeledett (mert veszélyes) rekonstrukciójára és máris — mielőtt még feltártuk volna — a megszeliidítés szándékával fogni hozzá: képtelen feladat, s az ellentmondó két munkálathól csak az következhet, ami következett is Batsányinál: a kudarc, a feltámasztás lehetetlensége. Ő maga is — noha igen tiszteltre méltó szándék vezette, önmaga megismeretetésének vágya — hozzájárult ahhoz, hogy műve töredékekben, szétszórvan maradjon, sokkal inkább a pusztuiás, mint az épség nyomaival.

De ne higgyük, hogy töredékeiben élne, hogy ezekben volna keresendő nagysága. Vers-egészeiben él ő igazán, azokban a hatalmas alkotásokban, melyek — 1788 és 1796 között — modern irodalmunkban először valósították meg a *politikai költő* ideálját,

ismétlem: a költőét, akinek sajátossága éppen abban van, hogy a közvetlen, nyílt politizálás válik esztétikai érényeinek — nagy távlatba előremutató formai megoldásainak — forrásává. Új irodalmunk legelső politikai költője nem Bessenyei és a korán elhunyt Ányos, nem az öreg, megriadt Orczy és Ráday, nem a félnék Baróti Szabó vagy a reakciós Gvadányi, hanem Batsányi, akinek nagysága ezzel a legszorosabban összefügg.

Eppen a kritikai kiadás bírálatához kell tisztáznunk elsősorban: miben áll Batsányi költői nagysága? Abban, hogy először önáló vagyunk tanúi a vers forró aktualitásból születésének, abban, hogy az ő költészete nem kullog az események után s nem leíró tudomásulvételük, hanem velük egyszerre, egy hullámon születik, összenő az alakuló, forrongó valósággal; sőt, ez a költő igazi politikusra valló éleslátással néha elébe is vág versében a készülődő eseményeknek (ld. Az európai hadakozásokra c. verset s Waldapfel József idevonatkozó elemzését: A magyar irodalom a felvilágosodás korában, 1954, 192. l.), láttatóvá lesz, vátesszé, az előrelátni tudó, *látó* költő ihletében. Batsányi verseinek aktuális vonatkozásaira a kötet szerkesztői nyomtatékosan felhívják a figyelmet. Döntően új jelenség irodalmunkban az, hogy a műköltő ihlete a forduló, gyorsan változó politikai küzdelmek mindenkorai hullámán érleli meg a verset: ez éppen a politikai költészet igazsága, a jelenből kinövő jövőt festő, követelő, kikényszerítő agitáció. Jóslat? Semmiképp sem az. Keresztury és Tarnai lelkiismeretes munkájának köszönjük, hogy Batsányitól magától tudjuk: nem jóslat. »A *Látó* nem jóslat, hanem a mult tanulmányozása és a jelen ismerete alapján inti, tanítja népét« — magyarázta Batsányi barátjának, Juranitsnak (ld. a kritikai kiadás 467. lapján) — *Déli György látásának* (a Batsányi leglelkéből támadt bárdnak) tanulságával egybehangzóan: »Tekints a multakra, nézz a jövőndőre, S intsd hazád andalgó fiait előre!« (111. l.) Vagyis: a látó-költő a múltat a jelen érdekében értékelve harcol szavával — a jelenben is a jövőért. Eppen nem bennmaradás ez a perc méretében, hanem

a jelennek a jövő érdekében való kihasználása, tette-kényszerítés. S ha így nézzük Batsányi korai nagy verseit, lehetetlen észre nem vennünk az ekkor (először!) csak önála feltűnő újszerű, izgalmas (és nagyjövőjű) lírai verskompozíciót: azt, amely a múltból a jelenbe vezető szálakat izgalmasan, izgatóan tudja összefogni a jövő remélt, vágyott vagy viharzóan divinált képével (példa rá a *Serkentő válasz*, az *Abaujvármegye örömnépére*, *A Franciaországi változásokra*, *A Látó*, *a Levél Szentjóni Szabóhoz*), azt a kompozíciót, melyet — jobb szó híján — háromdimenziós látásnak nevezhetnénk (míg egy Berzsenyi-nagyságú költő is a múlt és jelen két méretében maradt meg) és ugyanakkor a jelen kényszerítésére azt a formát, melyben először tömörödik össze *Petőfi* »Rabok legyünk vagy szabadok« vagy-vagyos fordulata (példa erre a szó szerinti vagy-vagy-ra az *Abaujvármegye örömnépére* c. versnek befejező két sora, a *Bartsaihoz* c. költeménye 7—10. sora, s az éles, döntésre kényszerítő szembeállításokra *A franciaországi változásokra*, *A Látó* stb.). Ennyi is meggyőző a tekintetben, hogy Batsányinak mérészen új szerzői verskompozíciója, versművésze mint születik a közvetlenül forrászó politikai ihletből.

Mindezt mint ítélő s rendező elvet kellett előre bocsátanunk, hogy a kritikai kiadás *szövegközlését és kronológiáját* megítélhessük. Hiszen a kritikai kiadásnak a költő lényegét kell adnia; vagyis: ha az illető a fentiekkel jellemezhető politikai költő, a kritikai kiadásnak ezt a költőt kell visszaadnia a főszövegekben is. Ha a költő nagyságát az jelenti, hogy az aktualitásból tud felszárnyalni — a jelen kényszerítésén át — a nemzet jövője felé, akkor ezt a költői nagyságot kell megmutatni a szövegekben is, éppen ezt, nem mást. Még akkor sem mást, ha e más szöveget maga a költő hagyta jóvá művei legutolsó közreadásakor; s különösen akkor nem ezt a megmásított szöveget, ha a költő egész életében tartható a külső cenzúrától s valóságos belső cenzúrával fejlesztett ki, műve kárára.

A szerkesztők eljárása általában helyeslehető. De néhány jelentős vers főszövegének megállapításával nem érthetünk egyet.

Keresztury és *Tarnai* kiadásában két jelentős vers nem azzal a szöveggel szerepel, amelyet a költő eredetileg a vers első közreadásakor határozott meg, hanem a több évtizeddel későbbi átfogalmazások, kihagyások és toldások által megmásított szöveggel. Ezt az eljárást csak látszólag menti az Akadémia Magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata. Ez ugyanis megszabja, hogy »A kiadás alapjául általában az író életében megjelent utolsó szövegközlés vagy a legkésőbbi eredeti kézirat« szolgáljon, ámde

hozzáteszi, hogy ha az író a publikálás során »a cenzúra beavatkozása vagy a politikai nyomással való szemérmes következtében« eltért az eredeti szövegtől, ez »tekintendő véglegesnek«. Batsányi akkor gyűjtötte kötetbe verseit (ill. készíttette kiadásra a kéziratokat), amikor már egész további életére kihatóan, megváltoztathatatlanul nehezedett rá a rendőrség és a cenzúra nyomása, s amikor — mint erre *Keresztury* és *Tarnai* számos példát hoz — valóságos belső cenzúrával alakított ki magában. Tekinthetjük-e ilyen körülmények között hitelesebbnek a megszelídített későbbi változatot annál, ami eredetileg volt? Nem vitatom, hogy az utolsó szövegközlés, ill. kézirat szerinti kiadás valóban az író utolsó akaratát tükrözi. Csak azt vitatom, hogy ha egy nagyon jelentős politikai költő — akinek különben egész értéke e politikai költészetében áll — az őt éppen azzá tevő verseket később, külső nyomásra és saját belső cenzúrájára való tekintettel, megszelídíti, akkor ezt a változatot kell elfogadnunk igazi művének, ezt a változatot kell népszerűsíteni, ebből kell nevelnünk s ebből ítelnünk meg költői nagyságát.

Az *Abaujvármegye örömnépére* című versről és a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* címűről van szó: az előbbi rendkívül fontos Batsányi költészetének kibontakozása szempontjából, a másik 18. századi költészetünk egyedülálló reuke.

Közismert, hogy Batsányi üldöztetése *Rietaller* budai cenzornak azzal a jelentésével kezdődött, amely — *A franciaországi változásokra* kapcsán — mind a *Serkentő válaszában*, mind az *Abaujvármegye örömnépére* irt ódában súlyos kifogásolnivalót talált (ld. a krit. kiad. 303—4. l.): Nem csoda. Ez utóbbiban igen éles és konkrétan megfogalmazott sorok támadták Bécs gyarmatosító és nemesellenes törekvéseit, az »idegen mérőlánc«-cal előkészített adóztatás tervét s kifejezésre juttatták a nemesség »elszánt egységét« a harci ellenállásra. A vers végén pedig követeli a költő, hogy a nemesség ez örömmámorában — hisz II. József elbukott — fogadja meg a múzsa intő szavát, fejlesztesse tovább szabadságmozgalmát. Sorsdöntő pillanat előtt áll. »Kövesd! s figyelmeztvén okos tanácsára, Úgy siess megindult hazád oltalmára, Hogy most: vagy szabadság lesz munkádnak ára, Vagy jobbagyodnak jutsz magad is sorsára.« (Ez utóbbi sorokban nem az a lényeges, a vers egész szempontjából, amit a szerkesztők hangsúlyoznak: hogy ti. »a nemes és jobbgy különbségét mint változhatatlan rendet tetelezik fel«; hiszen *nem szociális* nézőpontból vonják meg a határt, a korlátot nemes és jobbgy között, éppenséggel nem azt mondják, hogy a különbség fenntartandó, hanem azt, hogy *nemzeti szempontból* a nemesség is a jobbagyság

sorsára juthat). A most említett és idézett részeket (16 sor) Batsányi később elhagyta verséből: nem csoda, hisz ezzel is lényegesen »szelidítette« az inkriminált verset. Nem tartjuk azonban helyénvalónak, hogy a szerkesztők ezt a megszelídített, kevésbé politikus késői változatot adják ki főszöveggé. Az így közölt főszöveg nem tekinthető 1790-es versnek, s nem mutatja teljességében az aktualitásból ihletett politikai költőt. Helyesebb lett volna mindkét szövegével közölni a verset.

Némileg más a helyzet a *Levél Szentjóni Szabó Lászlóhoz* című verssel kapcsolatban. Az eredmény azonban ugyanaz: abban a formában, ahogy a főszövegbe került, ez a vers nem létezett sohasem. A szerkesztők szellemes, fáradságos és menet közben sok értékes tanulsággal szolgáló rekonstrukciós eljárásának célja az volt, hogy egy verstestben állítsa eléink a 1792-es kompozíciót és a későbbi tartalmi bővítéseket, verselési és stílári korrekciókat (v. ö. 366. l.). Ily módon egy oly verset nyertek, melynek részletei különböző időkből kerültek egymás mellé. Az első 59 sor a Poétai Munkák *Levél Sz. Sz. L.-hoz* c. darabjából került a főszövegbe, 1835-re elvégzett változtatásokat tükrözve; a 60—95. sor a *Bosszús tűnődés* címen később kiemelt részletnek egy 1808 körüli kéziratából származik; a 95—110. sor közléséhez a *Levél egy régi várból* c. darabot használták a szerkesztők, de úgy, hogy egyes sorokat a *korai* kézirat szerint írták át; azután megint a harmincas évekbeli szövegrész áll, a korai kéziratok szerint visszajavítva stb. Ebben a formában, ilyen stílusában ez a vers valóban nem létezett sohasem. Sajnálatos, hogy Batsányi egyik legnagyobb, legmélyebben demokratikus versét nem a mind a három töredéket egybefogó korai, hiteles kézirat szerint közölték a főszövegben, a helyes megoldás itt is a versnek több variánsban való közlése lett volna.

A két vers hiteles kiadása jelenleg csak a Szöveggyűjtemény (A felvilágosodás és nyelvújítás korának irodalmából) II/1.-es kötetében található (ott sem hibától mentesen).

A kritikai kiadás készítői ezzel mégsem követték el végzetes hibát: a nagyon pontos jegyzetapparátusból az első kiadás, az eredeti szöveg bármikor helyreállítható. Nagyobb a baj, ha a kritikai kiadás e főszövegeit a népszerű kiadások változatlanul veszik át: a népszerű kiadásokból hiányzanak azok a jegyzetek, amelyek feltétlenül szükségesek *Abaujvármegye örömnepére* írt vers vagy a *Szentjóni Szabóhoz* írt episztola eredeti, valódi alakjának helyreállításához. Vagyis: aki pl. a Szépirodalmi Kiskönyvtárban megjelent Batsányi-válogatás szövegei alapján kívánná elemezni Batsányinak, a

politikai költőnek alakulását, a versek politikai tartalmát, stílusát stb., elkerülhetetlenül 1790-esnek vagy 1792-esnek venné azokat a szövegeket, amelyek — nem akkoriak s nem szerezhettek tudomást a Batsányi költészetére igen jellemző — de elhagyott részletekről.

Nem ismernék a szerkesztők Batsányi sajátos, aktualitáshoz simuló és abból fölszárnyaló ihletét vagy nem tartanak ezt fontosnak? Ismerik, és fontosnak is tartják. Ezért nem osztom Waldapfel József nézetét, aki szerint (id. mű: 331. l.) a kritikai kiadás jegyzetanyaga kisebbnek mutatja a politikus Batsányit, mint amilyen volt. Inkább jelentős érdeme Keresztury és Tarnai jegyzetapparátusának, hogy értelmezéseikben sosem mulasztják el hangsúlyozni, mennyire a konkrét aktualitásból nőnek ki a versek. »A költemény szorosan kapcsolódik a nemesség harcához« — olvassuk az *Abaujvármegye örömnepére* írt versről (312. l.). »Jellemző Batsányi ihletének a valósághoz, a konkrét aktualitáshoz kötődő természetére, hogy az ódát egykorú újságcikkekhez kapcsolódva írta« — olvassuk a *Hohenlohe Károlynéhoz* c. versről (315. l.). »Ismervén Batsányi ihletének az aktualitásból felszárnyaló természetét, feltehető...« — olvassuk *Az európai hadakozásokra* c. versről (350. l.). Mindez azt bizonyítja, hogy a szerkesztők nagyon is számoltak Batsányi sajátos ihletével s ennek megfelelően igyekeztek megállapítani a végleges szöveget is. Ennek a helyes felismerésnek azonban az említett két vers esetén nem vonták le a következő ményeit.

Az említett két verssel kapcsolatos eljárás azért is bántó, mert más alkalommal a szerkesztők másként, helyesen jártak el. A *Bartisaihoz* és *Az európai hadakozásokra* c. verseket — bár csonkán jelentek meg az utolsó kiadásban — eredeti teljes szövegük szerint tették a főszövegbe. Miért nem így jártak el pl. az *Abaujvármegye örömnepére* c. vers esetén is, amelynek megcsonkulása ugyancsak belső cenzúra következménye?

Nyilvánvaló, hogy egy — mind a szerkesztők állásfoglalásával, mind gyakorlatával ellenkező — kiadási, szövegösszeállítási hibáról van szó, melyet a népszerű kiadásokban (válogatások, Magyar Klasszikusok, Hét évszázad magyar versei stb.) feltétlenül korrigálni kell.

Áttérve a versek időrendjének kérdésére: egy hibát feltétlenül szóvá kell tennem (kisebb jelentőségű, vitatható datálás akad még egy-kettő). Mind *Waldapfel* idézett műve, mind *Vargha Balázs* kritikája (ITK 1954) elutasítja Á Látó-nak 1791-ből való keltezését. A vers az én véleményem szerint is jóval későbbi. Indokolásom alapelveül azt a felfogást teszem, melyet maguk a szer-

kesztők nyilvánítottak ki előbb idézett soraikban: hogy ti. Batsányi ihlete erősen az aktualitásból táplálkozik.

A vers 5—6. sorát semmi esetre sem lehet az 1790—91-i országgyűlés második, hanyatló szakaszához kapcsolnunk. E sorokban az egész *reménytelenül* megváltozott (vö. Batsányi kérvénybeli kijelentésével, arról, hogy 1789 óta a harmadik kormányzat alatt élnek, 305. l.) magyar égről van szó, az ég teljes elborulásáról. De jellemzően kapcsolódik itt össze mégis — eszmeileg csak a Szentjóbihoz írt episztolával egybehangzóan — a nemzethez, hazához és a szabadsághoz, emberséghez való hűség követelése (4—6. sor), s ez csak az *után* lehetséges, hogy a költő messze túllépett a nemesi mozgalom ideológiai korlátain (ennek bekövetkezését a 369. lapon olvasható, az »eredeti közalku«-ról s a »feudale szisztéma vasigájá«-ról szóló igen érdekes Batsányi-jegyzetek *nyíltan* kimondják!). Továbbá: miért ír »gyászos elméről«, miért a »nem várt vig nap« felderüléséről? Egy oly pontosan fogalmazó s a valóságos helyzet ihletéhez oly hű költőnél elképzelhetetlen a csalódás ily mély kifejezése — 1791-ben, lehetetlen, hogy — ha elfogadjuk a szerkesztők datálását — 91-ben sokkal, de sokkal nagyobb fájdalommal szóljon a helyzetről, mint — 92-ben (ld. *Bartsaihoz*, *Az európai hadakozásokra*). A költemény ragyogó szépsége éppen abból a *különös* helyzetből fakad, hogy a legmélyebb reménytelenség idején lángol fel a költőből váratlanul, a mohó remény és diadalsejtelem pátosza — s ezt a különös helyzetet a szerkesztők nem próbálják meghatározni. Pedig ilyen sor, mint: »Ama dicső nemzet felkelt im egészen Mely a két világnak megváltója léssen«, szinte egyértelmű világossággal int az 1792 őszén bekövetkezett nagy fordulatra, a francia forradalmi seregek győzelmére, a konvent decemberi határozatára (a csapatok döntsék meg a feudalizmust a külországokban), mindennek mainzi stb. hatására. S az sem véletlen, hogy az előbbiekre következő két sor: »S melynek már láncoktól szabad vitéz karja Mutatja, mit tehet egy nép, ha — akarja« a »Duna és Mississippi« partjaira egyformán szabadságot váró Martinovics és Laczkovics 1793-i szövegének e mondatával cseng össze: »Minden nép mely szabad akar lenni és összetart, szabad lesz« (vö. Fraknói: Martinovics élete, 1921. 92. l.)

Belső, tartalmi okoknál fogva a vers semmi esetre sem tehető 91-re, csak 92 végére, még inkább 93-ra. De miért tették a különben szinte mindig skrupulózusan gondos szerkesztők ezt a nagy verset 91-re? Mert a költő »verseit nagyjából keletkezésük időrendjében sorolta egymás után« s ez az

1791 első feléből való *Busongás* után következik (ld. 338. l.). Csakhogy ennek az érvnek csekély az értéke; másról a szerkesztők elejtik ezt az érvet. A *Tünődésről* olvassuk: »A kufsteini fogság élményeit megörökítő versek sorát Batsányi mindkét kötetében ezzel a költeménnyel kezdte meg. *Nem valószínű*, hogy ezzel a versek keletkezésének időrendjére akart utalni: az elrendezés az egy időközre eső darabok közt a tartalmi, hangulati változatosság szerint történt« (383. l.). A *Bújdosók*-kal kapcsolatban pedig a következőket olvassuk: »Tudjuk, hogy Batsányi kötetiben *nagyjából* időrendbe sorolta verseit, egy-egy korszakának termékeit legalábbis nem keverte össze« (414. l.). Tehát csak arról lehet szó, hogy Batsányi később sem rakta át az egyik korszakában készült verset egy másik korszakának termékei közé, — az egy korszakán belüli verseknél korántsem tartotta meg a szigorú időrendi egymásutánt. Jogosult tehát a tartalmi és stílusjegyek alapján való meghatározás.

Különösen jogosult azonban 92—93-ról datálnunk a verset, ha egy olyan töredékkel tudjuk szoros, szövegszerű kapcsolatba hozni, amelyről a szerkesztők nagyon indokoltan állítják a 92-es eredetet. Az *Üssön akármikor*... címen közölt, háromrészes töredékről van szó, melynek elsejét a szerkesztők helyesen rokonítják a *Levél Szentjóbi Szabóhoz* c. verssel. Elkerülte azonban figyelmüket, hogy a II. számú töredék pedig: A *Látó*-val tart közeli sokanságot. Íme a két szöveg:

A *Látó*

.....
Ím az igazságnak terjednek sugári;
Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setétség fene bálványának
Anyi századoktól vérrel áradának.

Üssön akármikor...

..... terjednek lassanként már az igazság
Életadó fényesb sugári, terjed az észnek
Végre kifejtődő természeti tiszta világa.
— — — — — dőlnek az elmét
Mennyei díszeitől megfosztó rút babonának
Emberi vérbe merült iszonyú bálványai.

Ez a kétségtelen szövegegyezés (és az, hogy Batsányi *egyzonen* lapra írta le az I. számú, a *Levél-lel* és a II. számú, a *Látó*-val rokon töredéket, mintegy a keletkezési idő megegyezését is szuggérálva!) megerősíti azt a tartalmi elemzésből nyert meggyőző-désünket, hogy A *Látó* 1792-es vagy 1793-as fogantatású vers.

Hosszasabban foglalkoztam e versekkel, mint szokás, de indokoltan látom e részletességet: az *Abaújvármegye örömnepére* írt versben fedezhető fel Batsányi első lépése, amellyel túljut az átlagos nemesi magatartáson, amellyel későbbi, forradalmi fordulatát előkészíti: közelebről abban a részletében, amely a Múza szavaival a meg nem alkuvást, a mozgalom továbbfejlesztését követeli (ezt a szerkesztők nem emelik ki jegyzeteikben, holott ennek figyelembevételével önmagában is meggyőzhet arról, hogy az erősen agitatív hatású műltfelidézések nem hagyhatók ki a vers szövegéből), *A Látónak* előbbre, a 92-es versek elé helyezése pedig torz képet ad Batsányinak 95-ig mindenképp egyenes, lendületes forradalmi fejlődéséről.

Tárgyi hiba alig akad a jegyzetapparátusban. Megjegyzendő, hogy *A Látót* először 1898-ban (s nem 1904-ben) közölte Szinnyei (338. l.), továbbá az, hogy a Nova Memoria (Horányi) nem 1795-ben jelent meg, hanem 1792-ben s így az 1795-ös évszámból levont következtetések megdőlnék (282. l.). (Bizonyára az 1795-i jelzésű címlapkiadás tévesztette meg a kiadókat.)

A jegyzetek *interpretáló részeiben* inkább találunk túlzásokat, bizonyításbeli hiányosságokat. Nézetem szerint nem szerencsés *Az európai hadakozásokra* című vers jegyzetében a lengyelországi események agyonrésztelése s a mélyebb, igazi eszmei mondanivalónak (az intervenció-ellenességnek) aránytalanul fogatékos vizsgálata (351—52. l.); nem értek egyet azzal a 357. lapon olvasható túlértékkeléssel, melyben az 1790-es nemesi mozgalom részesül: a társadalmi haladás és a nemzeti küzdelem elvei itt zavaróan keverednek, úgy hat, mintha Martinovics (s vele annyian, köztük Csokonai) nagyot tévedett volna, mert nem látta meg a nemesi mozgalomban a haladó vonásokat, »az erőt, amely képes lehetett volna az országot a polgári átalakulás útjára vezetni«. Ebben az erőben — mint a *nemesség* erejében — Martinovics és társai jogosan kételkedhetek. — Hiányosnak találok a *Tartóztatás* jegyzetét (mert az eredetileg Rájnis-ellenes versmagnak Kazinczy-ellenes kirohanássá bővüléséhez nem használja fel a Kazinczy levelezés II. kötetének 149—150. lapján olvasható Rájnis levelet, ahol először fogható meg Rájnis és Kazinczy egyetértése, és mert azonnal a Kazinczy-féle Békák-ra hivatkozik, mielőtt Rájnis Forgách-ódájának megfelelő, ugyancsak »iszapos tavakban rekedés«-ről szóló részletet megvizsgálná; 339—40. l.); egyéb hiányosságokat inkább néhány mottó és Batsányi-jegyzet (pl. a 368. lapon olvasható, erősen a Társadalmi szerződésre emlékeztető jegyzet) forrásának kiderítetlensége miatt érzünk. — Az idézőjelbe tett versrészek — az ITK kritikusa

jelentősnek érzi ezeket — véleményem szerint nem nagyon szorulnak külön magyarázatra, mert a tartalmi összefüggésből világosan kiderül, hogy a Múza vagy maga a költő mondja azokat, a maga ihletéből (illetve egy-egy idegen mottót fordít le bennük). — Nem hiányosságként, csak az érdekesség kedvéért említem meg a *Demoiselle Paradis* társaként szereplő Marianna Martinezről, hogy annak a Martineznek a lánya volt, aki Bessenyeinek igen ártalmas vetélytársává lett a könyvtárban (vö. Gálos: Bessenyei, 150—151. l.) s hogy ennél a Martineznél lakott a kor egyik legjelentősebb európai költője, az öreg Metastasio, erős vonalommal Marianna iránt.

Kisebb hiányosságokat (Toldy elítélő kritikájában a romantika írója fordul szembe a klasszicista ízléssel; Virághoz akkor lehet Batsányinak közelkerülnie, amikor Virág már eltávolodott Kazinczytól stb.) fel lehetne még róni a szerkesztőknek, de itt-ott *terjengősséget* is. Feleslegesnek érezzük, hogy a Báróti kép alá írt négy soros, jelentéktelen versikéhez két és fél lapnyi jegyzet adott, amely lényegest alig tartalmaz. Az itt közölt levelek tartalmát néhány mondatban össze lehet foglalni. Hasonlóképp feleslegesnek érzem Reviczky Judit személyi adatainak ily mérvű részletezését (315. l.).

A jegyzetanyag jó 330 sűrű, petitszedésű lapra terjed — a főszöveg 236 lapnyi (ebből 144 esik az eredeti magyar nyelvű versekre). Nincs-e túlzás az arányokban? Örömmel jelentheti a bíráló, hogy lényegében s egészében nincs, sőt, hogy az első pillantásra túlzottnak látszó apparátus a legnagyobb mértékben szükséges. Utalok a bírálatom elején elmondottakra: az öncenzúrárt is érvényesítő, rekonstrukciókba merülő Batsányi nyomán járni másképp nem is lehetett volna. S nem lehetett volna az anyag állandó, gondos, elmélyült értelmezése, interpretációja nélkül. Ámde ebből az következett, hogy sok vers jegyzetapparátusa valóságos tanulmánnyá nőtt: irodalomtörténeti és esztétikai, könyvtörténeti és közönségtörténeti (néha még genealógiai) tanulmánnyá. A kiadvány e részében oly nagy érteket látok, amely nemcsak ellensúlyozza az előbb részletezett hibákat, hanem bizonyos értelemben helyre is hozza azokat.

Elsősorban azzal, hogy megteremti a *kritikai kiadásnak* egy nálunk eddig ismeretlen *válóját*. Eckhardt Sándor kritikai kiadásának mesterei módszerét fejlesztik tovább a szerkesztők azzal, hogy interpretációikkal már az értékelő életrajz, illetve monográfia útjára tértek rá. Szükséges tehát, ha röviden is, összefoglalni legfontosabb eredményeiket.

A jegyzetek előtti kiadástörténet maga is tele van értékes új anyagokkal és eredményekkel. Az egész *Juranits-levelezés* itt (va-

lamint a 417—24. lapon) részesül. először komoly irodalomtörténeti feldolgozásban. Ezzel is bővül irodalomtörténetünkben a költőbarátságok sora. S mennyi korszerű irodalomtörténeti tanulással! Ezeket a lapokat a *nyomda- és könyvtörténészek* (honorárium, papírkérés, terjesztés, korrektúra-dolgok) épp olyan tanulsággal olvashatják, mint a *közönségtörténészek* (Juranits mecénáskodásának jellege, Sáhgy szerepe, a nyelvújítással való szembenállás és a klassziciztikus izlésforma stb.). Itt jegyezzük meg, hogy *Batsányi poétikájára*, költészetének a kor izlésformáival, a klasszicizmussal való összefüggéseire a kiadástörténet és némelyik vers jegyzete oly kitűnő, kevéssé vagy nem ismert új anyagot tartalmaz, helyes megvilágításban, hogy sajnálni kell a tárgymutató elmaradását a kötet végéről.

Nagyon fontosnak tartom, hogy Keresztury és Tarnai kutatásai nyomán most már teljes biztonsággal mondhatjuk ki: Batsányi — az irodalmi hagyományban — *Ányos* utóda, az ő motívumainak s költői módszerének továbbfejlesztője egy forradalmi helyzetben (a Várna—Mohács, a lírai vízió stb.), s *Kölcsey* elődje, vagyis a világnézeti-költészeti hagyomány vonala Bessenyei—Ányos—Batsányi—Kölcsey nevein keresztül húzható meg (nem véletlen, hogy Kölcsey a Nemzeti hagyományok végén a régiek közül Ányosra tekint vissza a legnagyobb rokonszenvvel). — Új és értékes eredményeket hoznak a jegyzetek Batsányi és Orczyék kapcsolatának megvilágítására, Batsányi és Virág korai, majd öregkori barátságára, valamint Batsányi és Kisfaludy Sándor (a Batsányival szemben jóindulatú, de szűkmarkú és fanyar úr) viszonyára. A jegyzetek közt mindig helyet kap a beható verstani értelmezés, értékelés is (kár, hogy nem említik *A rab és a madár*-ba beszótt alkajoszi strófát), mely nem marad száraz adatközlés

vagy definíció, hanem az izlésformát, a stílus mélyebb összefüggéseit világítja meg közelebbről (emeljük ki példaképp az antik mértékben megnyilatkozó ossziáni magatartás értékes elemzését, 471. l.). Egy-egy oly versmagyarázat is, mely látszólag jelentéktelen vershez fűződik (pl. a Hohenlohenéhez c. vershez), Batsányi fejlődésének fontos motívumait tudja feltárni hivatkozásainak bőségével.

Egész értekezésé mélyül a *Serkentő válasz*, *A franciaországi változásokra*, a *Batthyány Alajoshoz*, a *Levél Szentjóni Szabó L.-hoz* (értékes »jegyzések« közlésével), a *Keszthelyi hajóra*, az *Imhol ma is... az Enyhülés s viszontajándék*, a *Hazai nyelv és tudományosság* (itt is Juranitsról és részletesen Kisfaludy Sándorról, s arról, hogy hogyan lehetett volna hazatérnie Batsányinak), a *Magyar lantos* és különösképpen a *Várna és Mohács*, a *Magyar költő idegen, messze földön* c. versek, ill. ciklusok jegyzetapparátusa. Az utóbbi kettő példája lehet a módszeresen haladó s rendszeres feldolgozásoknak. S nagy érdemük a szerkesztőknek az Osszián-fordítás töredékeinek felkutatása s általában az ossziáni kérdésnek alapos izléstörténeti vizsgálata. A kötet értékét emeli néhány eddig kiadatlan vers, ill. töredék közlése.

Monográfiává táguló, roppant gazdagságú jegyzetapparátusa révén ez a nagy könyv túlnő az eddigi kritikai kiadásokon. Az igazságnak tartoztam azzal a megállapítással, hogy szövegközléseikben a szerkesztők itt-ott helytelenül jártak el. De hasonlóképp az igazságnak tartozom azzal a megállapítással is, hogy Keresztury Dezső és Tarnai Andor Batsányi-kiadása a legmélyebben irodalomtörténeti koncepciót tartalmazó, iróhőseit a legközelebbről megragadó s az irodalomnak, mint művészetnek igazságára, szépségére leginkább nevelő kritikai kiadásunk. *Szauder József*

GÁLOS REZSŐ: MIKES KELEMEN

Nagy Magyar Írók, Művelt Nép, Budapest, 1954.

Mintegy ötven esztendője annak, hogy Mikes Kelemen életéről, munkásságáról nem jelent meg összefoglaló pályakép, holott a róla szóló ismereteink, elsősorban Király György és Zolnai Béla részlettanulmányai nyomán egyre jobban színesedtek és gyarapodtak. Épp ezért örömmel vettük kezünkbe Gálos Rezső kis monográfiáját, mely bár új eredményekkel alig gazdagítja ismereteinket, világosan, közérthetően összefoglalja a leglényegesebbet abból, amit Mikesről tudunk s kedvet csinál művei olvasásához. Nép-

szerűsítő munkától nem is várhatunk többet, mégis, a könyv néhány fejezete, így a Mikes hazafiságának, haladó eszméinek elemzése, továbbá a különösen szépen sikerült »Mikes nyelve és stílusa« c. fejezet a régebbi Mikes-monográfiákhoz képest gazdagabb, színesebb. Sajnáljuk azonban, hogy a Mikes-kérdés érdekes történetének nem szánt külön fejezetet, hiszen egy ilyen áttekintés, többek között pl. a levelek keletkezése, a misszilis és fiktív jellegük körül lefolyt vita, a levelek eredetiségének kérdése stb. érdekes lett volna